

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR
INTERDISZCIPLINÁRIS DOKTORI ISKOLA
A KORMÁNYZÁS TERÜLETI, TÖRTÉNETI ÉS TÁRSADALMI DIMENZIÓI
DOKTORI PROGRAM

TÖRÉSVONALAK ÉS TERÜLETFEJLESZTÉS
LENGYELORSZÁGBAN

ADOTTSÁGOK, SZEREPLŐK, INTÉZMÉNYEK, PERSPEKTÍVÁK

Doktori értekezés tézisei

Készítette:

Schmidt Andrea

Témavezetők:

Pálné dr. Kovács Ilona egyetemi tanár

Laczkóné dr. Tuka Ágnes habilitált egyetemi docens

Pécs, 2010.

A KUTATÁS CÉLKITŰZÉSEI, A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA

A doktori disszertációban **Lengyelország térfejlődésének és regionális politikájának vizsgálata** került a középpontba, melynek fejlődése sok tekintetben hasonlít hazánkéra. Magyarországgal együtt 2004-ben csatlakozott az Európai Unióhoz, az egykori szocialista tábor tagjaként az átmenet időszakában hasonló kihívásokkal kellett szembenéznie. A feldolgozandó téma választása azért tekinthető időszerűnek, mert az uniós csatlakozást követően, de valójában a rendszerváltás óta sem készült magyar nyelven az adott témakörben a lengyel területi fejlődés jelenét fejlődéstörténeti kontextusban átfogóan bemutató feldolgozás. Egyes részterületek vizsgálatára sor került a nemzeti fejlesztési tervek egybevetése kapcsán (Forman, 2004, Wisniewski, 2007), illetve a közigazgatási reformokat illetően (Józsa, 2005), azonban – kevés kivételtől eltekintve – ezek a tanulmányok elsődlegesen már a lengyel nyelvről világnyelvekre lefordított irodalmakból dolgoztak. Ez valamelyest leszűkítette a felhasználható források körét, ezért jelen dolgozatban elsősorban a lengyel nyelven hozzáférhető primer forrásokra, törvényekre, dokumentumokra, illetve a témakörben megjelent autentikus lengyel szakirodalomra kívántam hagyatkozni.

A területi különbségekből adódó ellentmondások, esetleges szakadékok csökkentésének problémája napjaink egyik fontos kérdésévé vált. Az Európai Unió regionális fejlesztési politikája az ebből a különbségből adódó problémák áthidalásának lehetőségeit keresi, miközben az egyes államok hosszú távú fejlesztési stratégiák megalkotásával kísérelnek meg ajánlásokat adni a jövőt illetően. Az Európai Unióhoz csatlakozott egykori szocialista országoknak hasonló gazdasági és politikai kihívásokkal kellett szembesülniük. A rendszerváltás időszakában az átalakulási folyamatra vonatkozóan két eltérő értelmezés született. Az egyik a folyamatot egy **zéró összegű játszmaként** értelmezte, ahol az egyik győzelme óhatatlanul a másik lerombolásával jár. Ennek értelmében a társadalmi intézmények fejlődése a forradalmi logikát követi, ahol a régi rezsim politikai és gazdasági intézményeinek kiiktatása nélkül lehetetlen a piacgazdaságra jellemző intézmények teljes körű kiépítése. E nézetet vallók kevésbé tartották jelentősnek az egyéni és a kollektív viselkedést irányító társadalmi és kulturális szabályzók sokféleségét (Makó- Illésy, 2008).

Ezzel szemben állt, a másik nézet, mely elutasítja az átalakulás „intézményi vákuum” szemléletét, ez a megközelítés felismeri a kialakult új piaci intézmények **bejárt úttól való függőségét**, azaz a fejlődést történelmi kontextusba helyezve segít megérteni a térség poszt-szocialista gazdasági fejlődési útvonalak különbözőségét, legyen az országok között fennálló, vagy or-

szágon belül tapasztalható. Az egyes területek versenyképességét, a felzárkózás esélyeit latolgatva az „útfüggőség” fogalma gyakran szolgál magyarázatként az eltérésekre - a fennálló adottságokat történelmileg meghatározottként értelmezve.

Az 1990-től napjainkig tartó időszak elemzésének tapasztalatai azt mutatták, hogy a társadalmi-gazdasági változások komplexitásának értelmezésében az evolucionista megközelítések alkalmasabbak, mint a „big bang”, vagy az instant kapitalizmus elméletei, sőt az útfüggőség, azaz a történelmi adottságok és a jelen helyzete közötti összefüggések keresése újra reneszánszkat élík. (Borkowska, 2008). E kérdések az összehasonlító közgazdaságtan, a szociológia, jogtudomány, geográfia, valamint a politikatudomány vizsgálatának középpontjában álltak.

A munka során annak a feltevésnek a bizonyítására vállalkozom, hogy Lengyelország rendelkezik olyan, történelmileg kialakult belső törésvonalakkal, amelyeket a szocializmus közel 45 éves időszaka sem volt képes eltüntetni, továbbá az Európai Unióhoz történő csatlakozás sem mérsékelte ezeket a fejlettségbeli különbségeket, hanem éppen ellenkezőleg; azok tovább mélyültek. A téma körülményéhez rendelkezésre álló statisztikai adatok és a fejlesztési programok célkitűzései közötti esetleges ellentmondások feltárása is dolgozatom tárgya, végül a fejlesztéspolitika ajánlásainak, az Európai Unió szándékai és a lengyel célok közötti összhang keresése is a dolgozat célja.

A kutatás alapját a szakirodalom feldolgozásán túlmenően egy olyan ismeretanyag biztosította, amely (reményeim szerint) elég széles és mély átfogó következtetések levonásához. Lengyelország 1989 és 2007 közötti időszakát szerencsém volt – mondhatni – külső szemlélőként és belülről is egyaránt megtapasztalnom. Egyetemi tanulmányaim során több félévet töltöttem Krakkóban a Jagelló Egyetem vendéghallgatójaként, melynek eredményeként sikerült a lengyel nyelvet elsajátítanom. A nyelvismeretemet tovább fejleszthettem, amikor 1991-ben felvételt nyertem az ELTE lengyel szakára, ahol 1995-ben fejeztem be tanulmányaimat. Diplomaszerezést követően több alkalommal nyílt lehetőségem Lengyelországban kutatást folytatnom, s konzultálnom a lengyel regionális tudomány kiemelkedő személyiségeivel, segítségükkel ez úton is köszönöm

KUTATÁSI MÓDSZEREK

A vizsgált téma több kutatási módszer együttes alkalmazását tette lehetővé, illetve szükségessé. Egyfelől, amint azt a dolgozat bevezetőjében is megfogalmazásra került, kevés magyar nyelven, Magyarországon elérhető szakirodalom illetve adat állt rendelkezésre. Az interneten angol és lengyel nyelven elérhető adatokra bízvást számíthattam, ugyanakkor 2003 és 2010 között négy alkalommal töltöttem hosszabb-rövidebb időt Lengyelországban, ahol a regionális tudomány képviselőivel való beszélgetéseim, valamint a Jagello Egyetem könyvtárában végzett kutatásaim további impulzust jelentett munkám számára. A végleges dolgozatba az így megszürt anyagokat igyekeztem beépíteni. Munkám során különböző, elsősorban lengyel, illetve angol nyelvű primer forrásokra és szekunder szakirodalomra támaszkodhattam. Az internetes források (minisztériumi honlapok, kiadványok, a lengyel törvénytár), a lengyel statisztikai hivatal és az EUROSTAT, illetve a Világbank adatainak feldolgozását és értékelő elemzését is tartalmazza az értekezés.

Alapvetően a lengyel (és kisebb mértékben angol) nyelven megjelent szakirodalomra tudtam támaszkodni. Ezeket a munkám során igyekeztem egybevetni a nyomtatott és internetes változatban megtalálható statisztikai adatokkal, törvénytárban megtalálható törvények szövegével. Az objektivitást és pártatlanságot elérendő igyekeztem forráskritikával olvasni egyes, kormányzati szerepkört is betöltő, szerzők műveit, azokat konkrét adatokkal igazolni, vagy cáfolni. A fejlesztéspolitika dokumentumai javarészt interneten is elérhetők, többnyire lengyel nyelven, de a Nemzeti Fejlesztési Terv, valamint az Európai Unió felé beadott anyagok angol nyelven is hozzáférhetők. Ezt kihasználva igyekeztem minél több elsődleges forrást felhasználni dolgozatomhoz. A szintén többnyire interneten elérhető, fejlesztéspolitikai és Lengyelország adottságait taglaló kérdésekkel foglalkozó magyarózó jellegű lengyel nyelvű cikkeket többnyire a primer forrásokban megfogalmazottakhoz mintegy igazolásként, vagy ellenpólusként igyekeztem feldolgozni. Annak érdekében, hogy a megfogalmazott állításaimat alátámaszthassam, igyekeztem ábrákat, térképeket elhelyezni a dolgozatban. Ezek zömmel a Lengyel Statisztikai Hivatal (GUS), illetve a Világbank adataira támaszkodnak. A dolgozatban megfogalmazottak egy része saját interjúkon is alapszik, az általam megkérdezettek többsége a tudomány területéről származó szakember, akikkel varsói és krakkói tartózkodásaim során volt alkalmam találkozni.

A DOLGOZAT SZERKEZETE

A dolgozat két egymástól elkülöníthető részből áll. A dolgozat első fele az elméleti megközelítések mellett a történeti és geográfiai adottságok számbavételével kívánja feltárni *a lengyel modernizáció és az európai felzárkózás folyamatának területi kiegyensúlyozatlanságát* a történelmi, kulturális és földrajzi törésvonalakat alapul véve. Az elméleti alapot szolgáló első rész a régióértelmezés kérdéskörével, a régióalkotás lehetőségeivel és az Európai Unió regionális politikájával foglalkozik. Ebben a részben hosszabban elemzem az uniós csatlakozás és a többszintű kormányzás közép-európai sajátosságait és kihívásait a kiválasztott ország, Lengyelország tapasztalataival összevetve.

Az első nagyobb egység tehát a regionális politika és a régiók kapcsolatát vizsgálja, a régióértelmezéseket veszi számba, önálló fejezetben taglalva Közép-Európa, illetve Lengyelország sajátos helyzetét. Az Európai Unió regionális politikájának alapelvei, valamint a többszintű kormányzás uniós gyakorlata, valamint a lengyel sajátosságok szintén önálló fejezetben szerepelnek. Ez utóbbi központi kérdése a többszintű kormányzás problematikája mellett a nemzetállam kontra világkormány, globalizáció, kontra helyi érdekek kifejeződésnek kérdésköre. Napjaink egyik fontos problémája a nemzetállamok jövőbeni szerepének alakulása. Az uniós csatlakozás a II. világháború utáni nemzeti eszme háttérbe szorulását, valamint a szupranacionális kormányzás iránti vágyat öltötte az uralkodó politikai elitbe, amely nem egyértelműen nyert támogatást az állampolgárok körében. (Palánkai, 2005) Az Európai Unió irányában szkeptikus nézőpontot megfogalmazók körében egyre erőteljesebb az a felfogás, mely szerint az Európai Unióból éppen azok a kulcstényezők hiányoznak, amely az európai legitimitás alapja, úgy mint, a közös nyelv, közös vallás és közös szokások. (Scruton, 2005)

A többszintű kormányzás elvének átvétele több akadályba ütközött a volt szocialista országok körében. A korábbi rendszerek öröksége a túlzott államközpontúságban foglalható össze. A rendszerváltás és az átalakulás sikerességét ugyanakkor nagyban meghatározzák az egyes országok történelmi fejlődésbeli különbségei, illetve a korábbi évszázadok során kialakult Közép-Európa – Nyugat-Európa közötti kapcsolatok mélysége és intenzitása. A rendszerváltás során további akadályt jelentett a „felülről jövő reformok, alulról szerveződő forradalom” kérdése, melyre T. G. Ash találóan a „refolution” (reforradalom) kifejezést használta. (Ash, 1990, Frentzel-Zagórska, 1993) Ash a fogalom alatt azt a jelenséget értette, melynek során a reform által elkötelezett egykori állampárti politikusok és szakemberek által „felülről”, illetve

a „nép”, vagy a rendszerváltásra megerősödő civil szervezetek által „alulról” érkező javaslatok tárgyalások útján létrejövő összefésülése történt meg.

A disszertáció második fele *a lengyel térfejlődés sajátosságaira és az abból következő regionális fejlesztéspolitika kérdéseire fókuszál*. Első lépésként a különböző geográfiai és történeti-földrajzi iskolák elméleteit értelmezve elhelyezem Lengyelországot Európa térképén, magyarázatot adva *a külső és belső törésvonalak* kialakulásának okaira. A gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai megosztottság területi sajátosságaira, illetve a lengyel térszerkezet törésvonalaira vonatkozóan számos felmérés, statisztikai adatfelvétel áll rendelkezésre, ezeket elemeztem az értekezésemben. A második részben foglalkozom *a lengyel regionális politikával, annak 1998-as reformjával, intézményrendszerével és térfelosztásával*, valamint a lengyelországi térfejlődés adottságaira épülő, annak problémáit kezelő *területfejlesztés aktuális kérdéseivel* is, azon belül a régiók (vajdaságok) szerepével, valamint számba veszem az uniós csatlakozást megelőző és azt követő területfejlesztési politikát. A vizsgált korszak tehát az 1999-2007 közötti időszak, de a záró fejezetben utalni kívánok a 2008-as válság Lengyelországra kifejtett hatására, illetve a talpra állás körülményeire.

A dolgozat második nagy egysége tehát Lengyelország térfejlődésével, történeti régióival, illetve belső törésvonalaival foglalkozik. Önálló fejezetekben kaptak helyet fejlesztéspolitikai elvek, a regionális politika intézményei, a közigazgatási egységek, valamint a fejlesztéspolitika decentralizálásra tett kísérlete. A Nemzeti Fejlesztési Tervek bemutatására, illetve értékelésére is ebben az egységben került sor. Záró gondolatként, az összegzést megelőzően Lengyelország 21. századra vonatkozó hosszútávú fejlesztési stratégiáinak bemutatására, valamint értékelésére vállakoztam.

Lengyelország területének, s határainak alakulását az elmúlt évszázadok politikai döntései határozták meg, melyek vagy nemzetközi szerződéseken (Szent Szövetség), vagy néhány nagyhatalom (Poroszország, Habsburg Birodalom, illetve Oroszország) megegyezésén alapultak. Közös jellemzőjük, hogy felülről, illetve kívülről, önkényes módon hajtották végre, legtöbbször figyelmen kívül hagyva a természetes földrajzi határokat. A 18. században bekövetkezett három felosztást követően a Lengyel Királyság, mint egységes monarchia eltűnt Európa politikai térképéről, s a nagyhatalmak játékszerévé vált. Függetlenül attól, hogy melyik nagyhatalom uralma alá került, egyaránt annak perifériájára szorult, messze kerülve a hatalmi-döntéshozatali centrumoktól. A regionális identitás kérdése különös jelentőséggel bír Lengyelország esetében. A közel másfél évszázadot felölelő megosztottságból, az önálló ál-

lam hiányából adódóan az összetartó erőt a vallás, valamint a lengyel nemzethez tartozás tudta biztosítani.

Az általánosan elfogadott nézet napjaink Lengyelországát négy nagyrégióra osztja, melyek közül három a lengyel állam születése óta létezik. A 12. században jelentkező feudális széttagoltság sem tudta hosszú távon befolyásolni e területek elkülönülését; az államalapítástól uralkodó Piast-ház, valamint az őt követő, 1386 után trónra kerülő Jagelló dinasztia alatt éppúgy sikeresen megmaradt e három terület szerkezeti elkülönülése.

E középkorban és reneszánszban kialakult történelmi régió, Nagylengyelország /Wielkopolska/, Kislengyelország /Małopolska/, valamint Mazóvia /Mazowsze/ együttműködése évszázadokra vezethető vissza. A középkorban alakult ki az egyes területeket összekötő úthálózat, ekkortól különülnek el a gazdasági munkamegosztás kívánalmainak megfelelően az egyes vidékek és ez a térség tekinthető annak a lengyel kultúra és államiság bölcsőjének, melynek fejlődése az 1569-es nemesi alkotmányban, mint lengyel-litván-belarusz-ukrán "Államszövetség" megalakulásában teljesedik ki.

E három egykori történelmi régió *a felosztást követően 1795 után részben eltérő fejlődésbeli utat követett*, mint a 18-19. századi Európa három nagyhatalmának, *a Habsburg Monarchiának, a Hohenzollern birodalomnak*, majd Németországnak, illetve *a cári Oroszországnak* mintegy *határvidékei*. E határmentiség volt érzékelhető az ipari forradalom korszakában is, melyet mindhárom terület eltérő módon tapasztalt meg. Az egyes birodalmak perifériájához tartoztak és a nagyhatalmak gazdasági helyzetéből adódó különbségeknek köszönhetően eltérő módon fejlődtek. Mindhárom régióban kiépültek a nagy ipari központok, illetve vasútvonal hálózta be az egyes területeket.

Az 1918. novemberében függetlenné vált Lengyelországnak /II Köztársaság/ e régiók eltérő gazdasági szerkezetét, politikai és kulturális hagyományait kellett egybekovácsolni. A három területből úgy kellett egy működőképest létrehozni, hogy azok mind politikailag, mind pedig gazdaságilag teljesen eltérő irányba orientálódtak. A háború végeztével fellépő gazdasági válság mindenütt éreztette hatását, ekkor kellett talpra állnia az eddig orosz piacra termelő varsói és lódzi ipari központnak is. A két világháború közti időszakban Lengyelországban hatalmas méretű újjáépítés kezdődött az egységes gazdasági fejlesztés jegyében.

A második világháborút követően Lengyelország a területi változások következtében az eddigi három régió mellett egy újabb, viszonylag kompakt területi egységgel gyarapodott, a potsdami döntés értelmében Németország területéből kapott nyugati területtel, amely a köznapi szóhasználatban az "új terület - nowe terytorium" elnevezést viselte.

Lengyelországon belül létezik egy úgy nevezett *belső perifériális törésvonal* az egykori felosztott területek határvidékein, melynek megléte ugyancsak történelmi okokra vezethető vissza. A porosz-osztrák, orosz-osztrák egykori határok, melyek 1918 óta már nem létező belső választó vonalak, továbbra is őrzik a határ jellegüket, még ha azok manapság már az ország belsejében, a tényleges országhatároktól távol találhatóak. Ez nyomon követhető a képzeletbeli két oldalon elhelyezkedő területek több generáció óta ott élő családjainak körében, merőben más politikai kultúrával rendelkeznek, eltérő a választásokon való részvételi hajlandóságuk, kicsi az átjárás az egymástól akár csak néhány kilométerre fekvő települések között.

A lengyel regionális egyenlőtlenségek értelmezésekor a szakirodalom kétféle szinten lokalizálja ezeket a különbségeket, s a regionális politikát is e kettős megközelítés jellemzi. Ennek értelmében a területi egyenlőtlenségek legfőbb szintjei:

1. *Nagyváros – többi országrész dichotómia:* ez eredetileg a korábbi falu-város megosztottságon alapul. A nyertesek közé a sokoldalú, diverzifikált ipari és szolgáltató szektorral, megfelelő infrastruktúrával, telekommunikációs háttérrel és magasan képzett munkaerővel, kellően fejlett kutatásfejlesztési háttérrel rendelkező városok sorolhatók. E kritériumoknak Lengyelországban összességében a fővároson kívül további négy város felel meg; Krakkó, Wrocław, Poznań, illetve Trójmiasto – azaz a Gdańsk, Gdynia és Sopot alkotta városhalmaz. Gorzelak arra hívja fel a figyelmet, hogy a mai lengyel állam területén található városok meglehetősen egyenlőtlenül helyezkednek el a térképen. Azaz a legsűrűbb koncentrációban a nyugati, déli területeken találhatóak nagyvárosok miközben a keleti területek e tekintetben „üresek”. Számos történész állítása is alátámasztja azt a tényt, hogy a városok kialakulása a 13. századra lezajlott. A későbbi korban is jöttek létre városok, de ezek jelentős része keleten található s korántsem játszottak olyan meghatározó szerepet, mint a több évszázados múlttal visszatekintő középkori társaik. A területbeli fejlettségbeli különbségek nagy része ide eredeztethető, okként számos, a kérdéssel foglalkozó földrajztudós (Jałowicki, Bialasiewicz, Gorzelak) az eltérő urbanizáltságot hangsúlyozza.

2. *Nyugat-kelet dichotómia:* ez a megosztottság hosszú történelmi múltra tekinthet vissza. Már a középkorban is nagy fejlettségbeli különbségek voltak megfigyelhetők a nyugati területek javára, a nyugati civilizációs hatások egyik ismérvének tartott román stílus át sem lépte a Visztula vonalát. Az 1990-es évek elején az akkor még nagyrészt preindusztriális szintű fejlettséggel rendelkező (Gorzelak, 2007) Kelet-Lengyelország kisebb árat fizetett a strukturális átalakulásért. Az évtized első harmadának végére, 1993-tól azonban sokkal kisebb hatékonysággal tudott bekapcsolódni a nyitottabb, a versenynek nagyobb lehetőséget biztosító

gazdasági folyamatokba. A keleti területek regressziója a fentiekből adódóan sokkal inkább ennek a megkésett fejlődésnek a következményének tudható be, s hasonló okokkal magyarázható az a tendencia is, hogy a nagyvárosi agglomeráción kívül eső központi régiók nem képesek megfelelni a modern, nyitott gazdaság diktálta kihívásoknak.

Gorzelak (Gorzelak, 2007) véleménye szerint a közép-európai és kelet-európai országok esetében ez a nyugat-keleti dichotómia sokkal inkább megfigyelhető, s a poszt-szocialista átalakulás sem csökkentette, hanem inkább mélyítette ezt a törésvonalat. Statisztikai adatokkal támasztja alá azt a feltételezést, hogy a posztszocialista országok és a korábbi uniós tagállamok gazdasági fejlettségbeli különbségeinek növekedése összhangban van azzal a ténnyel, hogy a rendszerváltás eredményeként kialakult új gazdaság felépítésének „ára volt”, azaz a betelepülő külföldi vállalkozások is értelemszerűen a kedvezőbb adottságokkal rendelkező, elsősorban nagyvárosi, vagy a nyugati határhoz közel elhelyezkedő területeket választották.

Az egyes országok adaptációs készsége azonban nem köthető szigorúan vett államhatárokhöz, hiszen az egyes államokon belül található régiók eltérő módon voltak képesek alkalmazkodni az új kihívásokhoz. Lengyelország rendszerváltást követő gazdasági transzformációját a felemás jelleg jellemezte. Legnagyobb veszteséget kezdetben az agrárszektor produkált, beágyazódva a kezdeti évek nehézségeibe, s a kilencvenes évek elején recesszióba süllyedt az ipari termelés is. Statisztikai mutatók alapján megállapítható, hogy az egész Kelet-Közép-Európai blokk országai fejlettségbeli törésvonala nyugat-kelet irányú, azaz keletre haladva nagyobb a szakadék a nyugathoz képest.

A rendszerváltással együtt járó gazdasági szerkezetátalakítás továbbra is fenntartotta a regionális különbségeket. Erős és gyengébb régiók jöttek létre, melyek a következő jellemzőkkel rendelkeztek:

- a. Erős régiók: a legfontosabb városi és ipari központok, különösen azok, melyek a legmagasabb szintű szakosodási képességgel bírtak, mint Łódz és Katowice, valamint a diversifikált szerkezetű nagyvárosok, mint Varsó, Krakkó, Wrocław. Ezeken a területeken korábban is meghatározó volt az ipari foglalkoztatás dominanciája.
- b. Gyenge régiók: zömmel a vidéki- agrárjellegű n rendelkező területek, zömmel az ország középső és keleti területein. Itt meghatározó volt a nem nagy hatékonysággal, sőt veszteségesen működő magángazdaságok jelenléte, melyek a lakosság legnagyobb arányát foglalkoztatták.

- c. További fejlettségbeli különbség figyelhető meg azon területek esetében, melyek rendelkeznek nagyvárosi központtal, illetve ott, ahol nincsenek nagyvárosok. Ezek a nagyvárosok alkalmanként az őket körülvevő vidék kárára is fejlődhetnek.

Az ország egykori megosztottságának további társadalmi és demográfiai vetületei is szembeötlők még több mint nyolc évtized távlatából is. Az uniós csatlakozást megelőző években, a közigazgatási reformot követően továbbra is Kelet-Lengyelország vajdaságai tartoznak a legkisebb növekedési dinamikájú területek közé. A Kárpátok vidékétől kiindulva egy függőleges sávban helyezkednek el az országos növekedési átlagtól negatív irányban leginkább eltérő területek. Ez az országos átlagtól való nagyarányú eltérés, azaz a folyamatosan romló mutatók Kelet-Lengyelország növekedési potenciáljának elégtelen voltáról tanúskodik, melynek enyhítése országos szinten kezelendő problémát jelent. A 2007-ben kezdődő új nemzeti fejlesztési tervben nem véletlenül szerepel Kelet-Lengyelország felzárkóztatása önálló operatív programként.

Az 1989-as politikai és gazdasági *rendszerváltás felszínre hozta a regionális különbségeket*, néhány régió győztesen került ki az átalakulásokból, míg mások vesztésként. A legnagyobb veszteséget a Szovjetunió és a szocialista országok piacára termelő vállalatok szenvedték el, illetve a nehézipar túlsúlyával rendelkező területek, míg a kereskedelem, szolgáltatások, üzleti élet területén konjunktúra figyelhető meg. A piaci orientáltság tekintetében Lengyelország kettészakadt, pontosabban levált róla az elsősorban szovjet érdekeltség irányába termelő keleti részre, míg a nyugati országokkal eddig is kapcsolatban lévő vállalkozások felfutása ekkor kezdődött. *A keleti térség, a Rzeszówtól Białystokig húzódó sáv és Wielkopolska, elsősorban Poznan környéke közt egyre mélyül a gazdasági fejlettségbeli különbség.*

Az Unió kibővítése is érzékelhetően növelte a fejlettségbeli különbségeket, amely Lengyelország esetében az alábbi következményekkel járt együtt:

- A nagyvárosi magok voltak a legjobban felkészülve az ipari gazdaságot felváltó tudásintenzív gazdaságra való áttérésre, annak a nemzetközi vérkeringésbe történő bekapcsolásába, noha a szocializmus időszakában rendelkeztek – többnyire korlátozott nemzetközi kapcsolatrendszerrel.
- A posztszocialista átalakulás ott volt eredményes, ahol a gyorsan zajlott a deindusztrializáció és a magas szintű szolgáltatói szektor kialakulása. A modern szolgáltatói szektor a legjobb feltételeket a nagyvárosi régiókban találta meg.

- Más, nem nagyvárosi ipari körzetek iparuk gyorsan összeomlása feletti aggodalmuk miatt nem tudták olyan gyorsan felfejleszteni a szolgáltató szektorukat, s ez a hezitálás e régiók késleltetett növekedését eredményezte
- Az elmaradott rurális és perifériális helyzetben lévő régiók nem váltak vonzóvá a külföldi tőkebefektetések számára, s nem mutattak megfelelő belső potenciált a gyors növekedéshez.

Az uniós csatlakozást követő első évek tapasztalataiból kiindulva, s részben a 2008-as gazdasági válság leküzdésére vonatkozó stratégiák kidolgozása végett 2009. szeptemberében új alapokra helyezték a regionális politika céljait, intézményrendszerét Lengyelországban. Nem tűnik túlzásnak az az állítás, hogy a 2009. szeptemberében társadalmi vitára bocsátott Országos Területfejlesztési Stratégia 2010-2020 alapjaiban kívánta megváltoztatni az eddigi gyakorlatot. Szakított a régiók fejlettségbeli kiegyenlítődésének stratégiájával, ezzel mintegy (hallgatólagosan) elismerik, hogy a fejlettségbeli különbségek történelmileg és földrajzilag adottak. Ehelyett a belső adottságokra alapozva kívánnak programokat kidolgozni zömmel a helyi szereplők együttműködésével. Az eddigi fejlesztési tervekhez képest, melyek alapvetően az Unió elvárásainak megfelelően lettek megfogalmazva, azokat középtávú fejlesztési programokként felfogva új, hosszú távú fejlesztési stratégia kidolgozására vállalkoztak. Kritikával illették az eddigi gyakorlatot, melyben az egyes szakpolitikák közötti együttműködést csak látszatra valósul meg, amennyiben elérhető uniós források érdekében történt együttműködés. Nem csak a programokat helyezik a középpontba, hanem a finanszírozás lehetőségét is.

KUTATÁSI EREDMÉNYEK:

A doktori disszertáció új eredményei az alábbiakban összegezhetők:

1. A disszertáció bizonyítja az evolucionista szemlélet helytállóságát, az útfüggőség relevanciáját, amely a dolgozatban elemzett adatok és táblázatok, térképek és magyarázatok segítségével a lengyel térfejlődés, illetve a poszt-szocialista átmenet esetében is igazolható.
2. Az értekezés bemutatja és elemzi a lengyel területi fejlődés történetileg kialakult törésvonalrendszerét, valamint a területi különbségek kezelésére hivatott regionális fejlesztéspolitika változásait. A történelmileg kifejlődött területi törésvonalak mellett a piacgazdaság újabbakat hozott létre. Kialakult egy település szintű törésvonal is, azaz

a történelmileg adott Polska A és B mellett megjelent a „Polska C” kategória is, azaz a korábbi fejlettebbnek vélt területen belül is formálódóban van egy nagyváros és környezete közötti törésvonal.

3. A disszertáció – primer források és lengyel nyelvű szakirodalom alapján – Magyarországon először tett kísérletet a lengyel regionális politikai reform eredményeinek és kudarcainak átfogó értékelésére. Az 1998-ban elfogadott új, háromszintű közigazgatási rendszer felemás eredményt hozott. A 49 vajdaságot 1999-ben felváltó 16 új határokkal kialakított vajdaság döntési kompetenciáik szűkre szabott jellegéből adódóan nem tudta kielégítően betölteni szerepét. Még az ezredfordulót megelőzően jöttek létre, szavukat először csak a 2007-ben életbe lépő Regionális Operatív Programok 2004-ben kezdődő előkészítésénél, illetve azt megelőzően (2001-től) a vajdasági szerződés készítése során tudták hallatni. Felmerül a kérdés, hogy ezek a vajdaságok megfelelnek-e a regionalizmus kritériumainak, különösen annak a ténynek birtokában, hogy az alulról jövő kezdeményezések helyett inkább az állami szerepvállalás, a felülről kényszerített regionalizáció volt meghatározó. Ez legmarkánsabban a kialakítandó vajdaságok száma körüli vitában jelent meg, ahol észérvek és gazdasági szükségszerűség helyett pillanatnyi politikai érdekek és rövidtávú politikai játszmák, az elnöki megosztó szerep érvényesült. Különösen annak ismeretében érdekes a probléma, hogy Lengyelországban éppen az ország közel másfél évszázadig tartó államnelküliségének, megosztottságának következtében a történelmi régiók rendelkeznek meghatározó szereppel. A lengyel állam történeti fejlődésének következtében a regionalizmus nagyobb hagyományra tekint vissza, a szocializmus öröksége ugyanakkor a regionalizáció folyamatának kedvez.
4. A disszertáció bizonyítja, hogy önmagukban az önkormányzati régiók is korlátozott mozgástérrel rendelkeznek saját forrás hiányában egy nem decentralizált hagyományokra épülő államszervezetben. Az ezredforduló területfejlesztési politikája már a vajdaságok kezdeményező szerepén alapult, de megfelelő önálló költségvetés hiányában nem sok sikerrel kecsegtetett. A tervszerződés intézménye, annak felemás sikere hasonló következtetések levonására ösztönöz minket. Az állam máig fennálló dominanciája kevés játékteret biztosít a vajdaságoknak a gyakorlatban, s noha eredetileg a cél a két partner egy szintre emelése volt, a mai napig nem egyenrangúak a régiók és a központi kormányzat.

5. Az értekezés magyarázatot keres arra, hogy a fejlesztéspolitikával kapcsolatos lengyel álláspont az Európai Unióval szemben miért ambivalens és kritikusabb több más régióbeli tagállamhoz képest. A csatlakozást megelőzően, 2003-ben a lengyelek alig 20%-a volt Uniós párti, ez az arány a kezdeti sikerekből adódóan 2005-re 60% fölé emelkedett¹ - nem kis mértékben a meglóduló exportnak, a gazdasági növekedésnek, valamint a munkanélküliek arányának csökkenésének következtében. Ugyanakkor – az első évek tapasztalataiból kiindulva – erősödött az az álláspont, mely szerint az uniós elvárásokat nem szerencsés a hazaiak elé helyezni, s hiba volt az uniós intézményeket tényleges hatáskör, vagy kialakult hagyományok hiányában kritika nélkül átvenni.
6. A dolgozat bemutatja, hogy Lengyelországban az Európai Unió kohéziós politikai alapelveinek direkt átvételét a csatlakozást követő években igyekeztek kiegészíteni a testreszabott, a hazai viszonyokat jobban leképező, a megoldást adekvát módon megtalálni kívánó nemzeti fejlesztési programokkal. Mindezt úgy teszik, hogy mindeközben az Európai Unió által nyújtott forrásokhoz való hozzáférés is megmarad. A történelmileg kialakult törésvonalakkal szabdaltságot elmaradott térségek helyzetbe hozására számos program került kidolgozásra, beleértve a második NFT részét képező Kelet-Lengyelország fejlesztését szolgáló operatív program, valamint a 2020-ig tartó, ugyancsak e régió kiemelt támogatását szolgáló stratégia. Ezek megvalósulásának folyamata, s az eredmények nyomon követhetők a Területfejlesztési Minisztérium honlapján. Azok az adatsorok, amelyek az uniós projektek megvalósulásának „nyomonkövetését” jelzik, azt mutatják, hogy még nem múlt el a leszakadás veszélye.

ÚJ KUTATÁSI IRÁNYOK:

A 2008-ban elmélyülő gazdasági válság ugyanakkor a nemzetállami szerepvállalás fontosságára hívta fel a figyelmet. Külső segítség várása helyett (mellett) a nemzeti stratégia került előtérbe, s ekkor fogalmazódott meg az az álláspont, mely szerint bár egyes térségek helyzetbe hozására mutatkozik ugyan esély, de a területi kiegyenlítődés, a teljes felzárkózás csak elméleti síkon, mint meglehetősen távoli cél értelmezhető. A területi különbségek a rendszerváltást követő húsz év, valamint az uniós csatlakozás óta eltelt hat évben nem csökkentek, a

¹ http://www.fn.hu/hetilap/20050426/keseredes_kezdet/ MTA VKI adatai A legelkesebbek 2004-2005-ben a litvánok voltak a 60% feletti támogatással, a lengyelek mellett a lettek voltak még hasonlóan szkeptikusak a maguk 40% alatti támogatással.

törésvonalak mind a mai napig megfigyelhetők. A jól kidolgozott nemzeti fejlesztési programok talán éppen azáltal segíthetnek a leszakadóban lévő területek felzárkóztatásában, hogy egyfelől tudomásul veszik, hogy a területi egyenlőtlenségek a fejlődés természetes velejárói, ugyanakkor kifejezetten a helyi sajátosságokkal számoló javaslatokat dolgoznak ki. Az elkövetkező években megbizonyosodhatunk ennek hatékonyságáról, a vizsgálat empirikus módszerrel, statisztikai adatok mentén követhető. További kutatás témája lehet a többszintű kormányzás és a nemzetállam közötti erőegyensúly kérdésének feltárása az uniós állásfoglalás és a tagállamok gyakorlatának egybevetése mentén. Lengyelország vizsgálata a 2011-es magyar, majd lengyel uniós elnökségre való felkészülés, a programok összehangolása, illetve 2011-et követően a tapasztalatok egybevetése miatt is kiemelten fontos. Lengyelország az elmúlt ezer évben kiemelkedően jó kapcsolatokat ápolt Magyarországgal. A rendszerváltás, majd az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatában ez az együttműködés valamelyest elhalványodott. A közös problémák, feladatok azonban újra visszahelyezhetik Lengyelországot Magyarországnak látószögébe.

A TÉZISFÜZET IRODALOMJEGYZÉKE:

Ash, Timothy Garton (1990): *The Magic Lantern: The Revolution of 1989 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin, and Prague*, Random House

Borowska, Iwona(2008): *Polska Polsce nierówna*,

Forman Balázs (2004): *A visegrádi országok Nemzeti Fejlesztési Tervei*, In: *Falu Város Régió 2004/5*

Frentzel – Zagórska (1993): *The Road to a Democratic Political System in Post-communist Eastern Europe*, In: *From a one-party state to democracy: Transition in Eastern Europe*, ed. Frentzel – Zagórska, *Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities*, No. 32, Rodopi BV, Amsterdam, 1993

Gorzela, Grzegorz (2007): *Rozwój, region, polityka*, In: *Rozwój, region, przestrzeń, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa (Fejlődés, régió, politika)*

In: <http://wiadomosci.polska.pl/specdlapolski/article,,id,331312.htm>, (Lengyelország nem egyenlő)

Józsa Zoltán (2005): *A lengyel regionális reform*, In: In: Pálné Kovács I. szerk. *Regionális reformok Európában.*, Budapest: Belügyminisztérium IDEA Program, pp. 199-230.

Palánkai Tibor (2005): *Európai egység – integráció elmélet (Új integráció gazdaságtanának szükségessége)* Akadémiaia székfoglaló
<http://www.mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000577.pdf>

Scruton, Roger (2005): A nemzetek szükségességéről. Két tanulmány, Helikon Kiadó, Budapest

Wisniewski, Anna (2005): Regionális felzárkóztatás vagy versenyképesség – a 2007-13-as lengyel NFT tervezet tanulságai (Vélemények- Kommentárok – Információk Nr. 99, MTA VKI, 2005 február)

A DOLGOZAT TÉMÁJÁBAN SZÜLETETT PUBLIKÁCIÓK:

Tanulmányok

Idegen nyelvű publikációk:

1. L'image de la Pologne en Hongrie, 1914-1921 In: Le Bulletin de la Societe d'Histoire Moderne et Contemporaine /Supplément la Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine, tome 43/ 1996/3-4 pp. 51-56
2. „Counties or regions?” Some remarks to the question of the territorial politics and the regional development in Hungary and Poland – In: Europa XXI, The Core and the Peripheral Regions in Central and Eastern Europe, Polish Academy of Sciences, Institute of Geography and Spatial Development, 2006 pp. 35-45
3. Counties or Regions? Some Remarks to the Question of Regional Development in Hungary and Poland, In: Pécsi politikai tanulmányok III, PTE 2006, pp. 253-266
4. The Voivodship Contracts as the Tools for the Regional Development Strategy in Poland, Political Studies of Pécs, IV, ed: Pálné Kovács, Ilona, Pécs, 2007 pp. 139-150

Magyar nyelvű tanulmányok:

1. A lengyel államtér kialakulásának történeti-földrajzi problémái a 20. század első felében. A „végek”/Kresy/ In: JPTE Modernkori Történeti Tanszék Ph. D. program, Kutatási Füzetek / In: Európa külső és belső határai a XIX. és a XX. században. Szerk.: Garai I., Gál Z., Huszár Z. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem, 1999. p. pp.166 – 172
2. Lengyelország 6. felosztása – az új régiók kialakításának tapasztalatai In: Európai kihívások - konferencia kötet, pp. 463-468. SZTE SZÉF, Szeged, 2003
3. Lengyelország 6. felosztása, az új régiók kialakításának tapasztalatai az ezredfordulón, in: PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Történelem Doktori Program, Kutatási Füzetek 12. – Ünnepi szám Ormos Mária 75. születésnapjára pp. 330-347
4. A tervszerződések mint a helyi és az országos tervezési folyamat elemei – a lengyel minta alapján In: SZTE SZÉF konferencia kötet, 2006. pp.433-437
5. Az Európai Unió keleti bővítésének tapasztalatai – a Visegrádi Együttműködés országai és az együttműködés új dimenziója
http://polvgy2006.ektf.hu/eloadasok/schmidt_andrea.doc

6. A területfejlesztés intézményi háttere Lengyelországban – decentralizáció és finanszírozás, In: „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl” nemzetközi konferencia anyaga, Eötvös József Főiskola, Baja, 2007, pp. 514-519
7. A regionális politika intézményrendszere Lengyelországban, In: Európai kihívások konferencia IV. nemzetközi konferencia anyaga, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2007, pp. 568-572
8. Egy közép-európai identitáskísérlet – a Kárpátok térség In: Pécsi politikai tanulmányok V. PTE-Pólusok, Pécs, 2008 pp. 45-58
9. A lengyel területfejlesztés intézményrendszere – A vajdasági szerződések helye a fejlesztési programokban In: Önkormányzatok gazdálkodása – helyi fejlesztés, PTE KTK, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, 2008 pp. 443-449
10. A történelmi adottságok szerepe a 21. századi regionális fejlődésben - Lengyelország példáján /In: PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Történelem Doktori Program Kutatási Füzetek, 13. szám, pp. 189-208.
11. A központi kormányzat és a vajdasági önkormányzatok kapcsolata – A vajdasági szerződések, In: 20 évesek az önkormányzatok, szerk. Kákai László, PTE – Publikon, Pécs, 2010 pp. 247-263
12. A vallás szerepe Lengyelország térfejlődésében, In: Vallás, politika, identitás, szerk: Szabó Péter – Grünhut Zoltán, IDResearch Kft – Publikon Kiadó, Pécs, 2010 pp. 141-154

Kéziratok, diplomamunkák, egyéb munkák

1. Image of Poland in the Late Nineteenth – Early Twentieth Century M.A. essay, kézirat The Central European University, Budapest, 1994. /CEU Library/
2. A lengyel és a magyar regionális politika és a területfejlesztés eszközei (Szakdolgozat, pénzügy-vállalkozás szakirány, Pénzügyi és Számviteli Főiskola, Zalaegerszeg, 1999)
3. Regionális politika Lengyelországban az 1990-es évek második felében (Háttér tanulmány, pp.75, Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások Központja, Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs, 1998)
4. A lengyel területfejlesztés intézményrendszere (háttér tanulmány, pp.48., Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs, 1999)

Publikálásra elfogadva:

1. Vallás és nemzeti identitás Lengyelországban (Vallás és kisebbség nemzetközi konferencia előadásának anyaga, megjelenés; 2010)
2. Történelmi beágyazódottság és régiófejlődés – Lengyelország területi megosztottsága (Pécsi politikai tanulmányok VI. megjelenés, 2011)